

education

Department:
Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

KEREIT YA 12

SESOTHO PUO YA TLATSETSO YA BOBEDI (SAL)

PAMPIRI YA 1 (P1)

EXEMPLAR 2008

MATSHWAO: 120

NAKO: DIHORA TSE 2

Pampiri ena e na le maqephe a 13.

DITAELO HO MOHLAHLUBUWA

1. Araba dipotso tsohle.
2. Qala karolo e nngwe le e nngwe leqepheng le letjha, mme o sehe mola qetellong ya karolo e nngwe le e nngwe.
3. Tlola mola dipakeng tsa dikarabo tsa hao.
4. Ngola ka mongolo o makgethe, mme o balehang.
5. Tsepamisa maikutlo haholo mopeletong le popong ya dipolelo tse nepahetseng.

KAROLO YA A: TEKOKUTLWISISO**POTSO YA 1**

Potsong ena o nehlwe mefuta e mmedi ya ditema. Bala e nngwe le e nngwe ka hloko o nto araba dipotso tsohle tse hlahang tlasa tema ka nngwe.

TEMA YA 1

Bala tema ena e latelang ka hloko, ebe o araba dipotso tse hlahang tlasa yona ka ho sebedisa mantswa a hao. Araba ka lentse le le leng feela moo ho hlokehang, ntle le ha eba potso e hloka tlhaloso kapa karabo e teletsana.

Moahi e mong wa motsemoholo Soweto a etela wa mphato wa hae kaekae hona moo Soweto. E ne e le motsheare wa hoseng ha a tloha ha hae, a thabile a bile a jere katara ya hae e mo jeleng R6 000,00 ka ha e ne e le kgeleke ya motho. O hlotse ha monate moo ha motswalle wa hae a letsetsa batho katara, ho besitswe dinama, lefotha le aparetse motse. Monate ona o hanang ho phuthelwa ka kobo, wa mo hapa a ba a phirimellwa moo monyakeng o mokaalokaalo. Tjhe, motswalle wa hae a mo felehetsa ho ya setopong sa dipalangwang. Ba tsamaya jwalo lesedinyaneng la mabone a mmalwa a karolo eo ya Soweto.

Ha ba re he! Ba iphumana ba se ba hlathela hole le moo ba habileng teng, ba se ba fapohile tsela ba lebile hosele. Ba kena maqakabetsing. Yare ba sa botsana hore na ebe ba lahlwe ke sethotsela, banna ba bane ba re ropo! Hona mona pela bona. Ba bararo ba tshwere dithipa tse telehadi tse tshabehang, ha e mong wa bona a le sethunya. 'Tlisa katara eno ya ka wena,' ho realo e mong wa thipa, a kopantse le ka mahlapa a tala. Metswalle ya rona e mmedi jwale ya kenelwa ke tlakatlaka hobane ba ne ba bile ba jabellakwa ke ditsotsi tseo. Rakatara a nyahlatsa katara ya hae, e theko e thata mme yena le motswalle wa hae ba hlanola tlhabela. Ba baleha jwalo ba bile ba arohana, e mong a nyolosa e mong a theosa. Tsa ba lelekisa ditsotsi, a ba a fihla a ikakgela ka hara phiphitha ya batho ba neng ba ntse ba bina difela tsa Sione.

Rakatara wa batho o ne a tshohile hona hoo a sitilweng le ho bina kapa ho etsa yona menyakwe ya bao ba Lekganyane. Ho sa le jwalo ba feta moo ho nang le tebelo teng. Rakatara a tswa mokgoping wa Lekganyane, a ya kena moo tebellong. Moo he, a bona diaba le dihaeya tse etsahalang mafifing. Ho nowa dinipi tsa majwala a sekgowa, ho tlola khoto ya biri. Ka bohlokwanyane le ha a ne a sa aha karolong eo ya Soweto, a eellwa hore hohle ho a tshwana, ke koboanela ditebelong. Botahwa, matekwane, mahlapa a tala, e se e le wona mokgwa le molao. O dutse jwalo moo tebellong Rakatara a le khwaereng e ka ntle, ha e nngwe e le ka tlong. Ha le re tjhapa! Le latelang (Moqebelo), a kena tseleng a hopola ha hae a se a se na katara! Le ha bosiu bo jere makgopo a mokaalokaalo, feela a sheba bokgabane bo etellang tsena tsohle pele.

[E qotsitse le ho lokiswa ho tswa bukeng ya *Fiswana la Morena*:1992:127 Ditabe NS le Zulu NS]

DIPOTSO:

- 1.1 Hobaneng ha monna enwa eo ho buuwang ka yena mona a bitswa Rakatara? (2)
- 1.2 Banna baa ba ditsotsi ba ne ba le bakae ka palo? (1)
- 1.3 Ha Rakatara a se a tsamaya o ne a felehetswa ho ya kae? (1)
- 1.4 Ke eng se entseng hore Rakatara a tle a siuwe ke nako mme letsatsi le be le mo dikelle moo ha motswalle wa hae? (1)
- 1.5 Ditaba tsee tseo o sa tswa bala ka tsona di etsahetse motseng ofe? (1)
- 1.6 Ho bolelwa eng ha ho thwe 'la re tjhapa! Le latelang'? Kgetha karabo e nepahetseng ditlhalosong tsena tse latelang:
- A Ha letsatsi le latelang le tjhaba
B Ha letsatsi le dikela
C Ha a tsoha (1)
- 1.7 Ke polelo efe temeng ee e bontshang hore ho ne ho le monate ha motswalle wa Rakatara? (2)
- 1.8 Bolela dibetsa tse pedi tseo ditsotsi di neng di di tshwere ha di ne di hlasela boRakatara. (2)
- 1.9 Ha ho thwe 'ba hlanola tlhabela' ho bolelwa eng? Kgetha karabo e nepahetseng ka ho fetisisa ho tse latelang:
- A Ho iphetetsa
B Ho baleha
C Ho ba lelekisa
D Ho tebisa maikutlo (2)
- 1.10 Ke eng se bakileng hore Rakatara a qete bosiu bohle tebellong? (2)
- 1.11 Na o ka re, ho ya ka wena, ke ntho e lokileng hore batho ba tlileng tebellong ba nwe majwala ha ba le moo? Tshehetsa karabo ya hao. (2)
- 1.12 Ke eng seo mongodi wa tema a batlang hore re se utlwisise ka ho sebedisa mantswe ana 'mabone a mmalwa a Soweto'? (2)
- 1.13 Ditaba tsee tsa Rakatara le ditsotsi di etsahetse bosiu ba letsatsi lefe ho ya ka kutlwisiso ya hao ya ditaba? (1)

1.14 **Tema ya 2**

Boha tema ena e latelang mme ha o qetile o arabe dipotso tse e latelang.

Mount Everest

Ka bophahamo ba 8 848m, Mount Evereset ke yona thaba e phahameng ka ho fetisisa lefatsheng. Ka selemo sa 1852, Radhanath Sikdar, radipalo le mohlalobi (*surveyor*) ke yena motho wa pele wa ho metha bophahamo ba thaba ena empa yena a le naheng ya India, bohole ba 240 km ho tloha thabeng eo.

Mohla la 29 Motsheanong 1953, Edmund Hillary wa New Zealand le Zherpa Tenzing Norgay wa Nepal ke bona batho ba pele ba ho hlwa thaba eo. Tenzing o bolela ha Hillary e le yena ya neng a behe leoto la hae pele hodima thaba ena. Ba ne ba nke ditshwantsho ba siya dipompong ba ba ba hloma le sefapano thabeng eo pele ba theoha.

[Tema ena e qotsitswe le ho lokiswa ho tswa makasineng ya *Bona* ya Phato 2007:59]

DIPOTSO:

1.14 Bala dipolelo tsena tse pedi tse latelang. Na o ka re seo polelo ka nngwe e se bolelang ke ntlha kapa ke mohopolo feela?

1.14.1 Mount Everest ke thaba e phahameng ka ho fetisisa lefatsheng. (1)

1.14.2 Ha ho motho ya ka fihlang ka hodima thaba ena. (1)

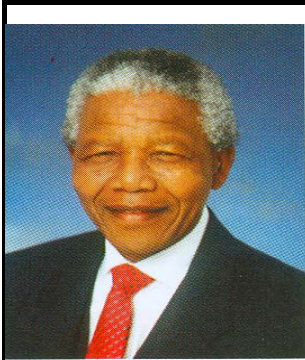
1.15 Bosweu bo hodima thaba ee e ka ba sesupo sa eng? (1)

- 1.16 Bophahamo ba thaba ee bo ne bo methwe ke mang? (1)
- 1.17 Ho ya ka kutlwisiso ya hao, ketso ya ho hloma sefapano ka hodima thaba e ne e ka ba sesupo sa eng? (2)
- 1.18 Monna ya neng a methe bophahamo ba Mount Everest
- 1.18.1 e ne e le moahi wa naha efe? (1)
- 1.18.2 o entse mosebetsi oo a le bohole bo bokae? (1)
- 1.19 Banna ba pele ba ho hlwa thaba ena ba ne ba hlaha dibakeng dife tse pedi? (2)

MATSHWO OHLE A KAROLO YA A: 30

KAROLO YA B: KGUTSUFATSO**POTSO YA 2**

Bala ditaba tsa tema e latelang, ebe o di kgutsufatsa ka mantswe a hao a ka bang 50 ka dintlha tse SUPILENG. Kgutsufatso e be e nang le mehopolo ya sehlooho mme o ngole ka mokgwa wa ho lokodisa dintlha. Bontsha palo ya mantswe ao o a sebedisitseng qetellong ya kgutsufatso ya hao.

Mopresidente Nelson Mandela ke e mong wa bahale ba tswileng ka mahetla, e seng feela Afrika, empa lefatshe ka bophara. E sa le tumelo ya hae e itshetlehile tabeng ya hore Afrika Borwa e tla lokoloha bokgobeng ba kgethollo ya Maburu. E sa le a le kgahlanong le karohano ya merabe e neng e tswelliswa ke mmuso wa kgethollo wa Ba Basweu. O ile a ba le mamello ho tsitlallela ho seo a neng a se labalabela, ke ka hoo a ileng a kwallwa dilemo tse mashome a mabedi a metso e supileng sehlekehlekeng sa Robben. Ha a ka a fetohela dikano tsa hae.

Le ha Mopresidente wa mehleng wa Afrika Borwa a tswa tlong ya borena, o utlwisisa puso ya demokrasi haholo. Lentswe lena demokrasi le bolela hore puso ya setjhaba ka setjhaba. Setjhaba se tlameha ho voutela mokga oo se o ratang hammoho le baetapele ba tla tsamaisa puso. Ke motho ya utlwisang hore le ha setjhaba se kgethile mokga wa hae wa *African National Congress*, mokga o tlameha ho ba mosebeletsi wa setjhaba mme o itelle sona. Toro ya seo a neng a se labalabela o e hlalositse bukeng Ya Hae e bitswang *Long Walk to Freedom*. Ha re makale kajeno ha Mopresidente enwa wa mehleng, Mandela, a ntse a sebeletsa setjhaba ka boitelo le ha a se a behile meja fatshe, ho phomola tsamaisong ya tsa puso.

[E qotsitse le ho lokiswa ho tswa bukeng ya Seipone, 2001:67, 68, TJ Salepe, et al.]

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA B: 10

KAROLO YA C: THUTAPUO LE TSHEBEDISO YA PUO**POTSO YA 3**

Bala ditema tsena tse latelang ka kutlwisiso le ka hloko o nto araba dipotso tsa thutapuo tsohle tse thehilweng hodima tsona.

TEMA YA 1

Ha Kgahliso a fihla hae mantsiboya, o fumane mabone a timme, ho se motho ka tlong. Hlooho ya hae ya qalella ho opa ha bohloko mme a ikutlwa a tsekela yaba o leba kamoreng ho ya robala, empa boroko ba hana ho tla. Ka bohora ya leshome a utlwa modumo wa koloi ebile eka e ema hona heheng ya hae. A nyarela ka fensetere. A bona koloi e mmala o mosootho. Ka ha mabone a seterateng a ne a bonesitse, a kgona ho e bona hantle ha mmoho le batho ba neng ba le ka hare ho yona. E ne e le koloi ya ngaka Malebaleba, eo ba neng ba hlola ba eya ho yena ha ba kula. Ha a ntse a shebile jwalo, a bona batho bao ba akana mme ka mora motsotswana Ntshwabiseng a tswa. Koloi ya tloha ya tsamaya mme yena a leba lapeng. A fihla a kena a ba a leba kamoreng ya bona. A fihla a kena betheng a sa bue.

Kgahliso a re o leka ho iphapanya empa pelo ya hana. Qetellong a tswa molomo: 'Ntshwabiseng, o tswa kae ka nako ee?'

'Ho a o makatsa? Wena ha o hlole o fihla bosiu? Se ke wa nahana hore seo o se etsang le nna ha ke kgone ho se etsa!' Ho araba Ntshwabiseng a bile a hula dikobo a ithoballa. 'Ke sefe seo ke se etsang? Ke Kgahliso ka ho makala.' O nahana hore ke wena feela ya nang le tokelo ya ho tsamaya le masiu? Ha o tsebe hore le rona bomme re na le ditokelo jwalo ka lona bontate?

[E qotsitse le ho lokiswa ho tswa bukeng ya *Mabalankwe*:1995:14, TJ Selepe]

DIPOTSO:

- 3.1 Lentswe lena '*mosebetsing*' polelong ena, '*Ka le hlahlamang ha Kgahliso a fihla mosebetsing, a fumana Lerato ...*' ke lehlalosi la sebaka. Tadima dipolelo tse latelang o nto di ngola hape empa o fetole lentswe le ka masakaneng ho ba lehlalosi la sebaka.
- 3.1.1 Ntshwabiseng o ne a hlaha (ngaka) ha a ne a fihla bosiu jwalo. (1)
- 3.1.2 Ntshwabiseng a tswa (koloi) mme a leba lapeng. (1)
- 3.1.3 Ha Ntshwabiseng a kena ka (ntlo) a fumana Kgahliso a se a robetse. (1)
- 3.2 Polelong ena, 'Kgahliso o ile a bona batho ba ka koloing hoba mabone a ne a sa **tima** empa a ne a **kganya**', lentswe 'tima' ke lelatodi la 'kganya'. Nehelana ka lentswe le latolanang (lelatodi/antonime) le le ntshofaditsweng polelong e nngwe le e nngwe ho tsena tse latelang:
- 3.2.1 Ka mora motsotswana Ntshwabiseng a **tswa** koloing. (1)

- 3.2.2 Hoba a kene moalong boroko ba **hana** ho tla. (1)
- 3.2.3 Ha o tsebe hore le rona **bomme** re na le ditokelo. (1)
- 3.3 Lentswe lena '**o mosootho**' polelong ena, 'A bona koi e mmala o mosootho ...' ke lekgethi. Ngola dipolelo tsena hape, empa o lokise sebopeho sa lekgethi le ngotsweng ka masakaneng ho phethahatsa moelelo wa tsona.
- 3.3.1 Kgahliso a fihla a itahlela hodima moalo o (-sweu) wa Ntshwabiseng a sa rola le dieta. (2)
- 3.3.2 Ho bonahala hantle hore ho na le taba e (-holo) dipakeng tsa Kgahliso le mohatsae. (2)
- 3.4 Ngola dipolelo tse latelang hape empa o qale e nngwe le e nngwe ka lentswe le ntshofaditsweng ntle le ho fetola moelelo wa tsona.
- 3.4.1 Kgahliso a fumana **Lerato** a se a le motjhining. (2)
- 3.4.2 Ntshwabiseng o hutse **dikobo** ha bohloko. (2)
- 3.5 Polelong ena, 'A fihla a kena betheng a sa bue ...' e kganyetsong/tatolong. Ngola dipolelo tsena tse latelang di le kganyetsong/tatolong.
- 3.5.1 E ne e le koi ya ngaka Malebaleba. (2)
- 3.5.2 Mabone a seterateng a ne a bonesitse. (2)
- 3.5.3 Kgahliso o fumane mabone a timme. (2)
- 3.6 Polelong ena, 'A bona batho bao ba akana ... 'lentswe 'batho' le supa bongata ba 'motho'. Bala dipolelo tse latelang mme e be o fetolela mantswa a ka masakaneng bongateng hore a phethahatse moelelo wa polelo ka nngwe. O ka ngola nomoro le karabo feela.
- 3.6.1 A utlwa (modumo) ya makoi a fetang mmileng kante. (1)
- 3.6.2 Ntshwabiseng a tswa ka koloing eo ka mora (motsotswana) e mmedi. (1)
- 3.7 Lentswe lena 'empa' le sebedisitse ho kopanya dipolelo tse pedi tse fapaneng ho bopa polelokopane, '*Kgahliso a re o leka ho iphanya **empa** pelo ya hana.*' Sebedisa lentswe leo o le filweng ka masakaneng mme o ipopele polelo e le nngwe dipolelong tsena.
- 3.7.1 Kgahliso a leka ho thola. Qetellong Kgahliso a bua (empa) (2)
- 3.7.2 Ntshwabiseng a kena kamoreng ya bona. Ntshwabiseng a fihla a kena betheng a sa bue. (mme) (2)
- 3.7.3 Kgahliso o ile a fetela dikobong. Kgahliso o ne a opelwa ke hlooho. (hobane) (2)

- 3.8 Ngola dipolelo tse na tse latelang hape empa o qale e nngwe le e nngwe ka mantsoe ana: *Kgahliso a botsa Ntshwabiseng ...*
- 3.8.1 'Ntshwabiseng, o tswa kae ka nako ee?' ho botsa Kgahliso. (2)
- 3.8.2 'Ke sefe seo ke se etsang?' Kgahliso a botsa Ntshwabiseng. (2)
- 3.9 Lentswe 'motsotswana' polelong ena, 'Ka mora motsotswana Ntshwabiseng a tswa.' ke nyenyefatso ya 'motsotso'. Ngola dipolelo tse latelang empa o nyenyefatse mabitso a ntshofaditsweng.
- 3.9.1 Ho ne ho na le **mabone** a neng a sa kganya ka nako eo. (1)
- 3.9.2 Koloji eo e ne e ile ya ema **nako** e seng kae heheng. (1)
- 3.10 Nehelana ka lentswe le tshwanang ka moelelo (lehlalosongwe/sinonime) le lentswe lena '*akana*'. (1)
- 3.11 Ngola dipolelo tse na tse latelang hape empa o tlatse dikgeo tse siilweng ka mahokedi a loketseng.
- 3.11.1 Ntshwabiseng le Kgahliso ... le ba buisana ka bothata bona ba bona. (1)
- 3.11.2 Koloji e ileng ya ema kantle e ne e le ... ngaka e nngwe ya hona motseng oo. (1)
- 3.12 Leetsi lena '*ithoballa*' polelong ena, 'Ho araba Ntshwabiseng a bile a ithoballa' le ho boiketsi. Bala dipolelo tse latelang e be o lokisa sebopeho sa leetsi le ka masakaneng hore le supe boiketsi.
- 3.12.1 Ntshwabiseng a (thola) tu! Ha Kgahliso a mo fata dipotso. (1)
- 3.12.2 Qetellong Ntshwabiseng a (arabella) ka ho re le yena o na le tokelo. (1)
- 3.13 Lentswe lena, '*bao*' polelong ena, 'Batho **bao** ba a akana' ke lesupi. Ngola polelo e latelang hape empa o e tlatseletse ka lesupi le siilweng sekgeong.
- Ngaka Malebaleba o ne a ntse a dula hona motseng ... wa boKgahliso le boNtshwabiseng. (1)

3.14 Bala tema ena o nto araba dipotso tse hlahang tlasa yona.

Mosebeleletsi wa banka: Dumela mme, *can I help you?*

Mme Mokoena: Dumela ntate, ke kopa o ke o ntlhalosetse ka ditsela tsa ho boloka tjehelete.

Mosebeleletsi wa banka: *We have several savings accounts.* Mofuta o mong ke wa akhaonto ya ho boloka tjehelete athe e nngwe ke akhaonto ya tjeheke.

Mme Mokoena: Akhaonto ya polokelo ya tjehelete yona ke a e tseba. *What is a cheque account?*

Mosebeleletsi wa banka: Ena ke akhaonto eo o ka bolokang tjehelete ya hao ho yona. Ka akhaonto ena o kgona ho lefa bao o ba kolotang ka ho ba ngolla tjeheke feela. Ona ke mofuta wa akhaonto o molemo haholo, mme o na le menyetla. O thusa haholo batho ba sa rateng ho tsmaya ba tswere tjehelete e ngata bakeng sa polokeho ya bona.

Mme Mokoena: *Does it generate an interest?*

Mosebeleletsi wa banka: Tjhe, mme yona ha e na phaello e ngata hakaalo. E na le ditjeho tse ngata ho ya ka palo ya tjeheke tseo o di ngolang ha o lefa melato ya hao.

Mme Mokoena: *Thank you.* Ke se ke tla bona seo ke tla se etsa.

Fetolela dipolelo tsena tse latelang ho tloha Senyesemaneng (*English*) ho di isa puong ya Sesotho e be o di ngola ka Sesotho se nepahetseng.

- 3.14.1 Can I help you? (2)
- 3.14.2 We have several savings accounts. (2)
- 3.14.3 What is a cheque account? (2)
- 3.14.4 Does it generate an interest? (2)
- 3.14.5 Thank you. (2)

- 3.15 Bala lengolo lena le latelang ka hloko. Ho na le diphoso (tse kang tsa puo, mopeleto le tsa tshebediso ya matshwao a puo) tseo o seng o di ngoletswe ka mongolo o ntshofaditsweng. Le ngole hape o se o lokisitse diphoso tse fumanwang ho lona.

Malome

Ke o **tsibisa** ho re ke ntse ke **iruta** hantle sekolong le ha ke na le mathatanyana a hlokanang ho rarollwa kapele.

Mosuwehlooho o ne a **mbitseditse** ofising ya hae, ho **nshebisa** hore ke a hlahella lenaneng la baithuti ba salletseng morao ka ditefello tsa sekolo. Ke kopa thuso ho wena malome **ketle** ke kgone ho lefella dithuto tsa sekolo,

mme o nkgopoditse ho re letsatsi la hao la tswalo ke lefe ebile le **fitile** re sa elellwa, le ha ho le jwalo o re holele hle?

Sala hantle.

Motjhana wa hao
pule

(10)

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA C: 60

KAROLO YA D

POTSO YA 4

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA D: 20

MATSHWAO A PAMPIRI ENA YOLE: 120